

követi saját, vagy egy vonatkoztatási csoport eszmeiségét. Még egyszer fontosnak tartom hangsúlyozni, akármennyire egyértelműnek tűnik is, hogy a családi iskolázó szülőket az átlagosnál feltehetőleg sokkal nagyobb mértékben foglalkoztatják a gyermeknevelés kérdései. Ezek nélkül a tulajdonságok nélkül a családi iskolázás nagy valószínűséggel kudarcba fulladna.

Az amerikai családi iskolázók első generációjának gyermekei éppen az elmúlt években kezdték meg felnőtt életüket. Érdekes további kutatási téma lehet, hogy milyen mértékben értékelik majd ők maguk és környezetük sikeresnek társadalmi beilleszkedésüket (illetve érdekes kérdés, hogy milyen mértékben tartják fontosnak a beilleszkedés kérdését), és hogy ők maguk milyen módon kívánják majd nevelni gyermekeiket.

Berényi Eszter

A reszocializáció útjainak keresése Debrecenben

A Szociális és Családügyi Minisztérium Debreceni Javítóintézete és a Debreceni Egyetem Neveléstudományi Tanszéke közötti, régi keletű munkakapcsolat van, hiszen pedagógia szakos hallgatóink intézménylátogatás során megismerkednek az intézettel, ill. többen közülük gyakorlatukat is ott töltik.

Ennek a jó munkakapcsolatnak a során merült fel az a kérdés, hogy a tanszék hogyan tudna segíteni az intézetben folyó iskolai munka fejlesztésében, hiszen az intézet pedagógusai is érzékelik és megfogalmazzzák a dolgozók általános iskolájának tantervi hiányosságait.

Ahhoz, hogy tanszékünk megfelelő segítséget tudjon adni, szükségessé vált, hogy feltérképezzük a gyerekek tanulási jellemzőit. Ezt azért tartottuk fontosnak, mert Volentics Anna átfogó vizsgálata óta eltelt közel 10 év alatt, amelyben az intézet jogelődje, a Népjóléti Minisztérium Debreceni Gyermekotthona (lányok számára) is szerepelt, az intézet profilja megváltozott, s jelenleg egy egészen más típusú reszocializációs feladatot lát el.

Úgy gondoljuk, hogy érdemes részletesebben is bemutatni az intézetben folyó munkát, mert összesen három ilyen intézet van Magyarországon (2 fiú, 1 lány), s kevésbé ismert a pedagógusok előtt az itt folyó pedagógiai munka. A SzCsM Debreceni Javítóintézete 1997. novembere óta fogad be előzetes letartóztatásban lévő fiúkat. Ennek törvényi hátterét az 1995. évi LXI. Törvény adta meg, mely a Büntető Törvénykönyvet módosította, s lehetővé tette, hogy az előzetes letartóztatás a fiatalkorúakat illetően javítóintézetben is végrehajtható legyen. Célja, hogy a fiatalkorúak emberségesebb körülmények között nyerjenek elhelyezést a letartóztatás idejének időtartama alatt és a fiatalokkal szemben ne a büntetés, hanem a pedagógiai nevelés legyen eszköz, ami visszatartó erővel hathat a fiatalok további életútján. A SzCsM Debreceni Javítóintézete jelenleg öt megyéből fogad be fiatalokat (Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar megye), s feladata az előzetesbe bekerült fiatal fiúk nevelése, oktatása, képzése, a reszocializáció előkészítése.

Azok a fiatalok, akiknek az szükséges, délelőttönként belső iskolában folytatják és/vagy fejezik be általános iskolai tanulmányaikat, ill. varró-, szövő-, kertészeti foglalkozásokon és tanfolyamon vesznek részt.

Délutánonként hat nevelőotthoni csoportban folynak a nevelési órák, kulturális- és sportfoglalkozások. Pszichológus és mentálhigiénikus kollégák vezetik a délutáni foglalkozások ke-

retében heti rendszerességgel a csoportokban a terápiás tréningeket, önismereti csoportokat és/vagy játékfoglalkozásokat.

Az alábbiakban erről a helyzetfelmérő munkáról és az első eredményekről mutatunk be részleteket.

A vizsgálat célja (elsősorban az intézet szakembereinek az igényeit figyelembe véve):

- a közösségi értékeknek a vizsgálata, amelyek javíthatják/gátolhatják a tanulási motivációt
- a pedagógussal szembeni elvárásokban megmutatkozó értékeknek a vizsgálata, amelyek javíthatják/gátolhatják a tanulási motivációt (különös tekintettel eddigi iskolai pályafutásukra)
- az intelligencia vizsgálata, ami az alapot adhatja egy differenciált oktatási-képzési fejlesztő program kidolgozásához a sikerélmény biztosítása, és a lehetőségek optimális kihasználása érdekében
- az agresszió jellegének, összetételének, típusának vizsgálata. Ily módon differenciáltan válik lehetővé az agresszió oldása, belső energiáik más irányba fordítása.
- a tanulást segítő részképességek vizsgálata, amelyet fel fogunk használni egy differenciált fejlesztő program készítésében.

A kapott eredmények alapján célunk e többfunkciós nevelési intézményben folyó reszocializációs gondozás adekvátabb, hatékonyabb és korszerűbb formáinak, valamint módszereinek kidolgozása és kontrollálása a jövőben.

Szükségeseznek érezzük röviden felvázolni azokat az elméleti alapokat, a legfontosabb gondolatokat, amelyek a vizsgálatunk elindításában motivált bennünket. A két kulcsfogalom az emberi – és a gyermeki jogok és a reszocializáció volt.

Az ENSZ emberi- és gyermeki jogok napjaink pedagógiájának újragondolásában nagy szerepet játszik, irányt ad, új formákat és arányokat hív életre. Eszerint a bűnelkövető gyerekeknek és fiataloknak is joguk van az optimális fejlesztő hatásokhoz a kényszernevelés helyett.

Ha több évtizedre visszatekintünk, a reszocializáció fogalma alatt mindig olyan nevelő tevékenységet értettek és valósítottak meg, melyek a büntetési jelleg miatt csak másodlagos és alárendelt szerepet kaptak. A reszocializáció értelmezésének nehézsége a büntetés dominanciája mellett

- az, hogy mindig is zárt intézetben, sajátos körülmények között történt,
- a nevelési cél az „ideális embereszmény” volt
- a gyakorlat azt mutatja, hogy a reszocializáció esélye, tartalma a büntetés jellege és ideje miatt szűkülhet (Volentics, 1996)¹

Volentics Anna meghatározása szerint a „fiatalkorúak reszocializációja olyan komplex és speciális nevelési (fejlesztési) folyamat, melyek célja az antiszociális fejlődésirányú és/vagy bűnelkövető fiatalok speciális szükségleteinek (szociális, nevelési-oktatási, mentálhigiénés, egészségügyi) teljes körű és/vagy célszerű kielégítése által szocializációs szintjük javítása, s ezen keresztül társadalmi integrációjuk, reintegrációjuk esélyeinek a növelése.”

A problémák, amelyek kezelését a reszocializációnak fel kell vállalnia a kapcsolatrendszerben, a viselkedésben, a teljesítményben, az iskolázottságbeli és művelődésbeli elmaradásokban mutatkozó problémák.

A problématerületekkel szinte egyértelműen párhuzamba állíthatóak a kiváltó okok, a családi szocializáció zavara, az iskolai szocializáció zavara, tágabb társadalmi környezet zavara és a kedvezőtlen alkati adottság, de helyesebb ezeket multifaktoriálisnak kezelni.

¹ Volentics Anna: Gyermekvédelem és reszocializáció. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.

A kultúra közvetítése, a kulturális értékek személyiségbe történő beépítése jellemzően három dimenzióban (Volentics, 1996), koncentrikus körökként képzelhetőek el. A legbelső kör a családot jelenti (a legerősebb), amit az iskola vesz körül (erős és bővíthető). A külső és legtagabb dimenzió a tágabb társadalmi környezet szintje, aminek megerősítő szerepet tulajdonítunk. A három kör egymásutánisága és egymásra épülése lenne az ideális állapot. Kölcsönhatás, átjárhatóság jellemzi, de ha az egyik elégtelenül funkcionál, akkor a szerepét egy másik, de inadekvát szint veszi át.

Volentics Anna (1996) így ír erről: „Ha az alapvető normák közvetítését a család – diszfunkciója következtében – nem tudja ellátni, s az iskola – leszűkített működése miatt – azt nem tudja az egyén számára adekvát módon és kellő intenzitással közvetíteni, a normaképző a harmadik körben elhelyezkedő valamelyik csoport lehet (pl. antiszociális irányultságú kiscsoport), mely ezen minőségében primer körre válhat. Ahhoz azonban, hogy ez bekövetkezzen, az iskolának – az egyén szempontjából – nagyon rossznak, gyengének kell lennie, vagyis olyannak, mely az adott gyermek egyetlen fontos alapszükségletének kielégítésében sem képes tartós szerepet vállalni.”

A műveltség-iskolázottság-oktatás szerepéről markánsabb véleményt tolmácsol Hacker (1989)² a múltat – az 1925–1934 közötti időszakot – kutatva: „A kriminogén tényezők sorában szerephez jut a műveltség foka is.” De alig 15 éve is újra kellett fogalmaznia Víg-hnek ezt a gondolatot, hogy felhívja a figyelmet „...a képzetlenség, az iskolai végzettség hiánya szoros összefüggésben van a bűnözéssel.”

A kulcsfontosságú műveltség-iskolázottság hordozója, a család és az iskola együtt, egymást kiegészítve (de egymást nem pótolva). De az esélyegyenlőség csakis együtt, és egymást kiegészítve teremthető csak meg. Azt mondjuk, hogy egymást nem pótolva, de tudomásul kell venni, a korábban leírt koncentrikus körökként elképzelhető dimenziók működését: Van átjárhatóság, de egymás szerepét csak inadekvát módon vehetik át.

Volentics Anna (1996) nagyító alá veszi és értékeli a jelenlegi, a zárt intézetekben használt oktatási programot, a dolgozók iskolájának a tantervét. Ez a tanterv olyan felnőtt vagy fiatal felnőtt korosztály számára készült, amelyik nem csak helyzetében de motivációs profiljában is különbözik a bűnelkövető, zárt intézetben nevelkedő fiataloktól. Így tehát:

- nem nyújt, ill. nem pótol speciális ismereteket
- nem alkalmas a kulturáltsági szint emelésére
- nem alkalmas a felzárkóztatásra, beleértve a gyorsítást („osztályugratást”) és az addigi kudarcélmények kiegyenlítését is.
- nem megfelelő a képességfejlesztésre és nem helyez hangsúlyt a gondolkodás fejlesztésére.
- a tananyag tartalmára és feldolgozásának módjára nem helyez hangsúlyt
- hiányoznak a tanrendből a készségtárgyak, ami a komplex nevelést teszi lehetetlenné, de még fontosabb, hogy hiányzik a sikerélményt biztosító, teljesítményelvárástól nem terhelt tevékenység
- a tananyagban fellelhető erkölcsi, érzelmi tartalom nem elégséges a bűnelkövető fiatalok neveléséhez.

A vizsgálat során a következő eszközöket használtuk:

- Személyi adatok, dokumentáció elemzése
- Teszt: Raven – intelligencia teszt
- Megfigyelés: A figyelem jellemzői (Kósáné, 1984, p. 476–477.)³

2 Hacker E.: Magyarország kriminalitása az 1925–1934. években, Kriminológiai Közlemények, 1989/28.

3 Kósáné Ormai Vera – Porkolábné Balogh Katalin – Ritoók Pálné: Neveléslektani vizsgálatok. Tankönyvkiadó

- Igényszintvizsgálat
- Kérdőív: Az akarati kitartás vizsgálata (Kósáné, 1987, p. 358.)
- Kérdőív: Tanulás iránti attitűd vizsgálata (Kósáné, 1984, p. 275–276.)
- Kérdőív: Milyen az ideális pedagógus? – a tanulók szerint (Kósáné, 1984, p. 146–147.)
- Kérdőív: A közösség értékrendje (Kósáné, 1984, p. 275–275.)
- Kérdőív: Bass-Durkee-féle agressziót mérő kérdőív

Vizsgálati csoportunkba minden olyan fiatal bekerült, aki a vizsgálat idején, 2001. április-május hónapban az intézet belső iskolájában tanult. Ez esetünkben 42 főt jelentett. Mindenre kiterjedő teljes adatsort csak a háttér elemzésekor kaptunk, hiszen az mindig naprakész és vannak ismereteik a már eltávozott gondozottaikról is. A vizsgálatban résztvevő fiatalok 15–19 év közöttiek voltak (1. tábla).

A vizsgálatunkat 2001. január-április között a szakirodalom kutatásával és a két intézmény szakemberei közötti megbeszélésekkel kezdtük. 2001. április-május az adatgyűjtés, a vizsgálatok (a vizsgálatokat előzetes felkészítés után a Debreceni Egyetem vállalkozó kedvű pedagógia szakos hallgató, ill. az intézet pszichológusa(i) végezték) elvégzésének az időszaka volt. 2001. június-októberben az adatok (átfogó) feldolgozását, elemzését végeztük. 2001. novembertől folyamatosan történik az eredmények bemutatása a két intézmény szakembereinek, az eredmények értelmezése, a feladatok megfogalmazása, a fejlesztő programok kidolgozása. A újabb beutaltakkal a vizsgálatokat folyamatosan elvégezzük, az eredmények a már meglévőkhöz csatoljuk.

Mivel az elemzésnek még csak az első fázisában járunk, így a vizsgálati módszerek alskálái, összetevői, szintjei szerinti feldolgozás eredményeit tudjuk még csak bemutatni. Ezt majd, terveink szerint a részek közötti összefüggések megkeresése követi folyamatosan.

A bekerülés ideje

Az intézet sajátos jellegéből adódóan a fiatalok folyamatosan érkeznek, s töltik itt előzetes letartóztatásukat. Ugyancsak speciális – s egyben az oktatást és a nevelést is nehezítő – tény, hogy az intézet maga sem tudja előre, hogy a fiatal mennyi időt fog itt eltölteni. Az elmúlt évek tapasztalatai alapján a fiatalok 1–18 hónap közötti időt töltenek az intézet falai között, átlagosan pedig 8 hónapot. Ezek a hónapok is túl hosszúak ahhoz, hogy ne kezdődjön el a beutaltak nevelése, személyiségalkotása vagy oktatása-képzése.

A vizsgálat idején a legrégebben érkezett vizsgálati személy 12 hónapja, a legkésőbbben érkezett kevesebb, mint 1 hónapot tartózkodott az intézetben, a legtöbben pedig 3 hónapja.

A település jellege, ahonnan bekerült

A fiatalok 79 százaléka nagyvárosból, 13 százaléka faluból, 4 százaléka kisvárosból, 4 százaléka pedig állami gondozásból érkezett. A nagyvárosiak feltűnően magas arányát a lakossághoz való arányításon túl (a különböző statisztikai adatok szerint Magyarország lakosságának kb. a fele nagyvárosban él), mindenképpen magyarázza az is, hogy a kistelepüléseken még mindig figyel a környezet a gyerekekre, fiatalokra. A település lakói ismerik egymást, így könnyebb a pedagógus-szülő kapcsolattartás, feltűnik és szóvá is teszik, ha késő este fiatalkorúval találkozunk az utcán, szórakozóhelyen, vagy ha bandák kezdenek kialakulni. A kis településeken még működik a kollektív felelősség, és nehezebb elbújni a környezet szeme elől is. De azt is látnunk kell, hogy a különösen néhány országrészre sűrűsödő társadalmi problémák, a munkanélküliség, az elszegényesedés, a céltalanság és kilátástalanság hatással van a kapcsolatok kohéziójára, a családok nevelő tevékenységére, a moralitásra. Itt pl. Borsodra gondolunk, ahol az

említett társadalmi problémák a legsúlyosabbak. Valószínűleg ez a mechanizmus állhat annak a ténynek is a hátterében, hogy a legtöbb fiatal Borsod megyéből érkezik az intézetbe.

Iskolai végzettség

A vizsgálati személyek között a legkevesebb az egy osztályos, a legtöbb a tíz osztályos végzettség volt. Legtöbben 5, 6, vagy 8 osztályt végeztek, összesen a csoport háromnegyede. A vizsgálati csoport 17 százaléka öt osztályos végzettséggel rendelkezett. Normális esetben ez 11–12 éves korosztályt jelent, esetünkben viszont legjobb esetben is 15 éves vagy annál idősebb fiatalokat. (1. tábla)

1. tábla: A vizsgált csoport életkora és iskolai végzettsége

Életkorok	Gyakoriság (%)	Iskolai végzettség	Gyakoriság (%)
15 év	8,7	1 osztály	4,2
16 év	13,0	2 osztály	4,2
17 év	43,5	3 osztály	-
18 év	26,1	4 osztály	8,3
19 év	8,7	5 osztály	16,7
		6 osztály	20,8
		7 osztály	4,2
		8 osztály	29,2
		9 osztály	8,3
		10 osztály	4,2
összesen	100,0	összesen	100,0

Családi háttér

A vizsgált személyek 75 százaléka együtt élő családban élt, 20–21 százalék pedig egyik vagy másik szülőjével. Állami gondozott a korábban már említett 4 százalék volt. Az intézet korábbi, a profilváltást követő egy évről szóló adatai, miszerint teljes családból a fiatalok 55 százaléka, egyszülős családból 27 százaléka, intézeti nevelésből alig 10 százalékuk érkezett, hasonlatosak a vizsgálatunk eredményéhez. Az intézetbe kerülő fiatalok nagy többsége halmozottan hátrányos helyzetű, a társadalom periferiájáról, zsilált családi körülmények közül került a bűn útjára. Szűkebb és tágabb környezete nemigen figyelt oda a gyermek, a fiatal egészségére, fizikai és mentális fejlődésére.

Kimaradva az iskolából hasonló sorsú fiatalokhoz csapódva bűnözésből tartották fenn magukat, ill. gyakran saját családjukat is. Sok fiú családjában többen is büntetett előéletűek vagy jelenleg is börtönbüntetésüket töltik.

Figyelemtartósság (térképpel vizsgálva)

A módszer lényege, hogy egy kitalált, nem létező település nevét kell (meg)keresnie a vizsgálati személynek Európa térképén. Sok, a tanuláshoz, a különböző területeken elérhető sikerek eléréséhez szükséges tulajdonságok figyelhetőek meg a vizsgálat során: frusztrációtűrés, logikus gondolkodás, kíváncsiság, kitartás, asszociációs képesség, feladattudat, stb.

A feladat feladásának az idejét néztük, ami 0 perc (azaz 1 percen belül feladta a keresést) és 13 perc között mozgott. A kapott eredményeket ábrázolva haranggörbét kapnánk, ugyanis

viszonylag egyenletes volt az eloszlás. Legtöbben, 20–20 százalékuk 6 és 7 percig tartott ki a feladatnál. Egy-egy fő található a végletek eredményeinél (0, 3, és 12, 13 perc). Egy személy volt, aki el sem kezdte a feladatot, mert nem tudott olvasni. Ez a teljesítményszándékot megmutató feladat nagy szórást mutat, amiben a túl korai feladás a figyelemfelkeltő és figyelmeztető. A gyors feladás mögött meghúzódó okok mind, mind az ismeretszerzést nehezítik az egyén számára. Az említett képességek és tulajdonságok viszont jelentős mértékben a rendszeres iskolai tanulás során fejleszthetők, ami azonban vizsgálati személyeinknél kimaradtak. Az ördögi kört nagyon nehéz megtörni.

Tanórai figyelem

A vizsgálatot végző személyek tanórákon vettek részt, figyelték meg a vizsgálati személyek órai aktivitását, odafigyelését. Tapasztalataikat jegyzőkönyvezték, ill. az egységes feldolgozhatóság érdekében a Kósáné által leírt (1984) módszert használtuk kisebb módosítással.

A 45 perces tanórát nyolc egységre osztottuk fel. A nyolcadik egység rövidebb volt a megelőző hétnél. Úgy gondoltuk, hogy a tanóra végén, a csengetést várva, kisebb a figyelem, ezért szükséges külön kiemelni és elkülöníteni a tanóra többi részétől. Ezt az elgondolásunkat indokolta az a gyakorlat, hogy a házi feladatot az utolsó percekben szokták kiadni, jobb esetben megismételni. A házi feladatok a gyakorlást, az elmélyítést szolgálják, ill. nem teljesítése büntetést, pl. rossz jegyet von maga után.

A jegyzőkönyveket elemezve kiderült, hogy a tanórákon (ahol nem tudták a fiúk, hogy a vizsgálók mit figyelnek) a diákok 50 százaléka jellemzően „kitartóan” figyelt. Nem ennyire egységes a másik véletről, a „kitartóan nem figyel”-állapotról a megfigyelésünk. A harmadik időegységben (13–18. percben) jelenik meg először ez a kategória (11 százalékban), emelkedik (22 százalékra), majd csökken az ötödik egységben (11 százalék), aztán meg is szűnik, azaz emelkedik a figyelem. A tanórákon az ötödik időegység (26–30. perc) tűnt a legkritikusabbnak, amikor is a „kitartóan figyel” 22 százalékra esett vissza, és mindegyik, kisebb figyelmet jelölő kategória aránya ugrásszerűen megemelkedett.

Külön elemeztük a tanóra utolsó perceit a már leírt indokok miatt. Ebben a szakaszban nem találtunk „kitartóan nem figyel” esetet. A csoport 50 százaléka „kitartóan figyelt”, 11–11 százaléka „figyelt”, „figyelme változékony” volt, „felszólításra figyelt” (ez 16 százalék) vagy „nem figyelt”. A leggyengébb kategória hiánya valószínűleg egyszerű matematikával magyarázható: a kétpercenkénti jelzések egymás utániságát értelmeztük, azok pedig a rövid egység miatt nem „adták ki” a „kitartóan nem figyelt” szintet. A tanórai figyelem e sajátossága az intézeti tanórák tervezésének-szervezésének fontos szempontja kell, hogy legyen. Ha szem előtt tartjuk, hogy eltérően a normál osztályoktól, ezeknek a fiataloknak a figyelemtartóssága és terjedelme, hullámváltozása rövidebb idejű és gyorsabb lefolyású, akkor a tananyag átrendezésével, időbeni elosztásával gyors sikereket lehet elérni.

Igényszint vizsgálat

A vizsgáló eszközünk a hagyományos és jól ismert egységdoboz volt. A feladatot csavarokkal végeztettük el az instrukciónak megfelelően öt sorozatban. Ötször kellett megbecsülniük a vizsgálati személyeknek, hogy milyen teljesítményre képesek, azaz, adott idő alatt hány csavart tudnak felcsavarni. Az előző próbálkozások tapasztalataiból folyamatosan tanulva időre ki is kellett próbálniuk. Végül, a vizsgálat végén meg kellett becsülniük, hogy egy hasonló korú fiú hogyan teljesítene. Nézzük először saját vállalkásukat.

Az öt sorozatban a vállalatok 3 és 35 db csavar felcsavarása között mozogtak, ami 10–24 db közé szűkült a próbálkozások nyomán. A szűkülés kis mértéke jelzi a viszonyításból és a tapasztaltakból való tanulás alacsony szintjét. Nehéz lenne felelősséggel megállapítani egy átlagot, vagy azt állítani, hogy van egy kifejezetten kiemelkedő pont a sorozatokban. A becslések átlaga 15 db körül mozog és emelkedik ki kissé maximum 21 százalékos gyakorisággal.

A valóságos teljesítmény ugyanilyen nehezen értelmezhető biztonsággal. Az öt sorozat 6 és 22 db felcsavart csavar között mozog, de a legmagasabb gyakoriság csak 21–22 százalék közötti (13 és 16 db). A próbálkozások számának növekedésével javult a teljesítmény, ami természetes a gyakorlási, tanulási folyamat hatására gondolva. Következő feladatunk egy olyan feldolgozás lesz, amelyben egymásra vetítjük egyénenként a becslés és a teljesítés változását.

Beszédes adat viszont, hogy mit gondolnak kortársaik teljesítményéről. A vizsgálati csoport 40 százaléka 20 db-ot jelölt meg, ami a teljes becslés és teljesítménysorozathoz viszonyítva is azt az eredményt hozta, hogy a kortársaikat jobbnak, sikeresebbnek vélik egy ilyen feladatban. Viszonylag sokan (16 százalék) gondolta a 16 darabos teljesítményt másokról, ami megfelel a vizsgálati csoport valóságos teljesítményének.

További értelmezést kíván a nagy különbség a becslő- és a valóságos teljesítmény között, (35 db, 22 db), illetve ezekhez a kortársak vélt teljesítményének az összevetése. A tapasztalatok ellenére miért maradt magasabb a becslő saját teljesítmény, mint a tényleges eredményük? Miért áll közelebb a valós teljesítményhez a kortársak vélt teljesítménye, mint a saját teljesítményük becsléséhez? Milyen mértékben érvényes az itt megfogalmazható következtetés, miszerint énképük torzul az alacsony önismeretük miatt, ill. az énképük megfogalmazásában felismerhető a kompenzálás, a bizonyítási vágy, a sikerélmény keresése.

Tanulás iránti attitűd

A vizsgálati személyeknek állításokat kellett értékelniük aszerint, hogy mennyire illenek rájuk. A módszer motívumot vizsgál. Az állításokat egyetértésük szerint kellett pontozni. A –2, –1, 0, 1, 2, pontrendszer helyett a könnyebb érthetőség miatt az 1, 2, 3, 4, 5 pontozást használtattuk. Így egy motívum (öt állítás) maximum 25 pontot jelenthetett.

1) A továbbtanulás, érvényesülés, magasabb iskola mint motívum: A pontok szórása 8 és 25 között volt. 23 százalékuk 21 pont fontosságúnak érezte az állításokat. Találtunk még három 10 százalék körüli kiemelkedést (17, 22, 23 pontnál), míg minden egyéb gyakorisági mutató igen alacsony volt.

2) Az érdeklődés, kutatás mint motívum: A természetes kíváncsiság, mint a változások előmozdítója nem kapott elég hangsúlyt a fiatalok szerinti pontozásban. Az érdeklődés kioltható olyan környezetben, ahol nem értékelik az újszerű megoldásokat, vagy ahol a teljes konformizmust várják el, ahol csupán a reprodukálás nyer jutalmat, ahol az ismeret nem a környező világot tanítja meg megismerni. Vizsgálati személyeink eddigi életútjuk során nem tudtak megfelelni az iskolai elvárásoknak, „értéktelenné” váltak a pedagógusok szemében, s folytatásként eleve elutasítva, figyelmen kívül hagyva fogadták a kezdetben még meglévő érdeklődést. Idővel a tárgyi tudásuk olyan mértékben elmaradt és lett hiányos, amely lehetetlenné tette a diákok számára, hogy felkeltse az kíváncsiságukat, a kutató kedvüket. Nem tudták megtanulni a problémafelvetést és hogy a megoldásoknak nem csak egy útja van. Úgy gondoljuk, hogy egy oly annyira beszűkült világban és eszközrendszerrel éltek, ahonnan már nincs felhívó jellege a tágabb világnak. Ez olvasható ki az adatokból is. A pontok szórása 13 és 25 pont között mozog, de a gyakoriság csak 3–15 százalék között. Mindössze 15–15 százalék jelzett vissza 19 ponttal, ill. 22 ponttal

3) Kitartó munka, elmélyülés mint motívum: A kitartó munkát, a hosszú távú célokért való küzdést, a tanulás pozitív élményét meg kell tanulni. Ezek a személyiség érése során alakulnak ki. A személyiségfejlesztés hiányát, a társadalmi érvényesülés és az iskolázottság közötti összefüggés felismerésének a gyengeségét tükrözik az adatok. Talán pontosítani kellene az előző gondolatot annyiban, hogy a felismerés és a hozzákapcsolódó, elvárt viselkedés elfogadását jelzik vissza az adatok. A pontok 11 és 23 pont között szóródnak. (Megjegyezzük, hogy az öt motívum blokk közül csak két esetben nem érte el a szóródás a 25 pontot.) A gyakorisági ráta 2–15 százalék között mozog. 15 százalék értett egyet az ezt a motívumot célzó állításokkal 17 pont erejéig, 13 százalék pedig 14, ill. 20 pont erejéig. A kapott eredmény összecseng a figyelemtartósság vizsgálatánál tapasztaltakkal.

4) Jó jegy az iskolában mint motívum: Az érdemjegy az iskolai visszajelzés domináns formája, miközben tudjuk, hogy ez csak megközelítőleg reális, és hogy közel sem olyan fejlesztő hatású, mint ahogyan azt a pedagógiában szeretnénk. Ettől függetlenül a jó jegyért tanulunk, a jegyek alakítják az énképünket, önértékelésünket jobb esetben. Rosszabb esetben feladásra „kényszeríti” a sikertelen diákot, majd eltávolítja az iskola céljától. A fokozatos lemaradás miatt pedig már esélye sincs a gyerekeknek egy önbizalmat, lelkesedést adó jobb vagy jó jegyre. Ez tükröződik a kapott eredményekben is. A pontok 8 és 24 pont között szóródnak úgy, hogy három kiugró gyakoriságot találtunk csak (13, 15, 16 pontnál). Az, amit kiugrásnak nevünk, csak 13–13 százalékos gyakoriságot jelent a csoporton belül.

5) Megfelelő pozíció elfoglalása az osztályban mint motívum: A „megfelelő” jelző többféleképpen értelmezhető. A vizsgálatban használt állítások pontosan körülírtak egyfajta értelmezést: a tanulmányi eredménnyel elért pozíció. A legkisebb szórást ebben a feladatrészben kaptuk: 12–25 pont között. Az eloszlás azonban nem mutat semmiféle normál eloszlást. A legtöbben 19 ponttal jeleztek vissza (15 százalékuk), míg 13–13 százalékuk 14 és 20 ponttal. Jellemző a gyakoriságra, hogy csak 5 százalék és 7 százalékot kaptunk a különböző pontoknál.

Úgy gondoljuk, hogy ezt a részt is, úgy mint a másik ötöt is, fontos körülményekkel kezelni, mert némileg torzított képet adhat a valóságos érzéseikről és véleményükről. Minden állítást pontozniuk kellett, ami azt válthatta ki, próbálják egyenlő arányban használni a rendelkezésükre álló kategóriákat.

6) Jutalom a családban mint motívum: Nem vitatott a család motiváló, példaadó szerepe. Egy gyerekeknek az iskolához fűződő viszonyát meghatározza, hogy a család, a szülei (és a környezet) értéknek tekint-e a tudást.

„Milyen az ideális pedagógus?”

A vizsgálat során 60 tulajdonságot kellett mérlegelniük a fiataloknak arra a kérdésre, hogy „Milyen az ideális pedagógus?”. Ki kellett választaniuk először 10 pozitív, majd 10 negatív tulajdonságot, ill. rangsorolni azokat. A 2x10-es tulajdonságlista alapján négy féle, a legkényesebb sorrendösszesítést végeztük el az első fordulóban (2–3. tábla). A kapott adatokat belső továbbképzésben fogja felhasználni a pedagógus kollektíva.

A társaktól elvárt személyiségjegyek

A vizsgálati módszer 60 tulajdonságot sorol fel, amelyeket a vizsgálati személyeknek a kortársaikra (iskolatársaikra, barátaikra) kellett vonatkoztatni, majd kiválasztani és rangsorolni azt a tízet, amelyeket elvárnak és fontosnak tartanak társaikban. A feldolgozás során kétféle elemzést végeztünk. Összeállítottuk annak a 10 tulajdonságnak a listáját, amelyet leggyakrabban és amelyeket legritkábban választottak a fiatalok (4. tábla).

2. tábla: „Milyen az ideális pedagógus?”

Rangsor	Pozitív tulajdonság	Rangsor	Negatív tulajdonság
1.	Tiszteli tanítványait	1.	Türelmetlen
2.	Segít a tanulásban	2.	Nem megértő
	Érthetően magyaráz		Igazságtalanul osztályoz
3.	Törődik tanítványaival	3.	Zárkózott
4.	Osztályon kívül is törődik tanítványival	4.	Merev
	Tapintatos		Nem magyaráz érthetően
	Szereti tanítványait		Túl sokat követel
5.	Igényes	5.	Magas követelményeket támaszt
	Védi tanítványait		Enyhén osztályoz
	Ragaszkodik a tankönyv anyagához		Nem látja be tévedéseit

3. tábla: A rangsorokban első helyen szereplő tulajdonságok

Pozitív	Őszinte, Segít a tanulók problémáinak a megoldásában, Megértő, Okos-Művelt, Kedves, Türelmes, Erismeri, ha téved, Szívesen tanít, Komoly, Egyformán szereti tanítványait, Nyugodt, Igazságosan osztályoz, Érdekesen magyaráz, Vidám, Van humor-érzéke
Negatív	Barátságatlan, Rosszindulatú, Nem egyformán szereti tanítványait, Goromba, Nem látja be a tévedéseit, Bizalmatlan, Gúnyos, Türelmetlen, Nem ismeri tanítványait, Befolyásolható, Nem segít a tanulásban, Tapintatlan, Unalmasan magyaráz, Nem törődik tanítványaival

4. tábla: A társaktól elvárt személyiségjegyek

Leginkább elvárt tulajdonságok	Legkevésbé elvárt tulajdonságok
Tiszteletudó, Segít másoknak, Udvarias, Jószívú, Megértő, Rendes, Vidám, Szorgalmas, Barátkozó, Becsületes	Elvhű, Szerény, Kezdeményező, Nem árulkodós, Önzetlen, Önálló, Erős, Ügyes, Nem veszekedős, Jó tanuló, Jó szervező

Agresszióvizsgálat

A vizsgálat során a Buss-Durkee féle agressziót mérő kérdőívvel dolgoztunk. A vizsgálatot a Raven-teszthez hasonlóan, és a többi vizsgálatától eltérően a pszichológus végezte el és értékelt, hiszen ezek használata komolyabb szakmai ismereteket igényel.

Abból indultunk ki, hogy a fiatalokban eddigi életmódjuk, tanult viselkedésmintáik, esetleg a kudarcaik miatt, de bezártságuk miatt is mindenképpen agresszió dolgozik. A mérőeszköz alkalmas az agresszió különböző fajtáinak mérésére. A teszt alkálái a következők: – tettlegesség – közvetett tettlegesség – negatívizmus – verbális agresszió – ingerlékenység – sértődöttség – gyanakvás – bűnösség. Az alkálák átlagpontjait összevetettük a mérőeszköz által közölt átlag eredményekkel. Nevezetesen a normál férfiak átlagpontjaival. (Münnich, In: Mérei-Szakács, 1988)⁴ (5. tábla).

4 Münnich Iván: A Buss-Durkee agressziót mérő kérdőív. In Mérei Ferenc – Szakács Ferenc (szerk.): Pszichodiagnosztikai Vademecum II. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988.

5. tábla: Az agresszió fajtái

Alskálák	Normál esetek (férfiak)	Vizsgálati csoport
Tettlegesség	5,1 - 4,6	5,6
Közvetett tettlegesség	4,5 - 4,2	4,15
Ingerlékenység	5,9 - 3,9	3,74
Negativizmus	2,2 - 1,8	2,96
Sértődöttség	2,3 - 1,2	4,9
Gyanakvás	3,4 - 1,7	5,72
Verbális agresszió	7,6 - 7,2	8,15
Bűnösség	5,3 - 3,2	6,01

A várt elképzelésnek megfelelően minden alskála átlageredménye a normál eredményeken kívül van. Két esetben az eltérés jelentősnek tekinthető.

A *tettlegesség*, ami a személyekre irányuló fizikai erőszakot jelenti (anyagi javak, tárgyak rombolása nem idetartozik). A csoport átlaga 0,4-del van a normál fölött.

A *közvetett tettlegesség* esetén az egyén nem a gyűlölt személyt támadja meg közvetlenül fizikailag, hanem kerülő úton, pl. sértő durva pletykával. A csoport vizsgálati átlaga csak 0,05-dal kevesebb a „megengedettnél”. A pletykához (egy kitalációhoz), hogy az ne legyen rögtön átlátszó, azaz „hitelesnek” tűnjön, bizonyos intelligencia szint, némi tanultság is szükséges. Másik oka lehet, hogy az intézet zárt jellegéből adódóan a különböző ál és valódi hírek az informális hálózaton keresztül gyorsan eljutnak az érintetthez (és minden taghoz is). Így a pletyka nem éri el a célját, sőt azt is mondhatjuk, hogy visszaüt. A közvetett tettlegesség egy másik megjelenési formája lehet a nem kellő mértékben kontrollált viselkedés, az ajtó rugdosása, a falba boxolás stb., a feszültség céltalan, diffúz módon való levezetése. A vizsgálati csoport, vagy a hozzá hasonló csoportoknál azt tapasztalták, hogy ha fizikai mozzanatra is sor kerül, akkor elvesztik a kontrollt, és valaki ellen fordulnak, az agressziójukat közvetlenül kiélve.

Az *ingerlékenység* egy készenléti állapotot jelent, hogy a személy a legkisebb provokációra is negatív érzelmekkel reagáljon. A negatív érzelmek dühben, gorombaságban, durvaságban, trágár viselkedésben jelentkezhetnek. Sokan rögtön hozzákapcsolják az önkontroll, önfegyelm, a tolerancia fogalmát. Ennek helyességéről lehet vitázni, de mi helyzetfüggőnek tartjuk a fogalmak együtt tárgyalását. Vizsgálati csoportunkban az ingerlékenység-alskála pontjainak az átlaga 3,74. A kapott eredmény 0,16-dal alatta van a normál övezetnél. Meglepő lehet ez az eredmény, de ha figyelembe vesszük az intézet totális jellegét, akkor már érthetővé válik, hiszen a nevelőkkel való szembeszegülésnek és/vagy opponális viselkedésnek hosszú távon a fiatalra vannak káros következményei (a fiatal a tárgyalásra egy, az itt töltött idő alapján készült jellemzést visz magával, mely befolyásoló tényező az ítéletet illetően.)

A *negativizmus* ellenállást jelent, egy felajánlott kapcsolat visszautasítását, nyílt ellenszegülést. Megnyilvánulhat lázadásban, rossz alkalmazkodásban. A normál populációhoz képest a zárt intézetbe került és élő fiatalok pontátlaga 0,76-dal magasabbak. Bizonyára nem kell ennek tartalmát részletezni, elég csak egy gondolattal kiegészíteni. A negativizmus jelentkezhet a családban a szülőkkel, az iskolában a pedagógussal, a sikeresebb iskolatársakkal szemben külön-külön, de valószínűbb, hogy mindkét élethelyzetben jelentkezik, majd egyre diffúzabb lesz.

A *sértődöttség* dühös érzelmekben jelentkezik, amit a vélt vagy valós sérelmek miatt érezhet a személy. Kiváltója a gyűlölet, a féltékenység, vagy az az emberi környezet, ami körülveszi. Vizsgálati csoportunkra gondolva úgy véljük, hogy a sérelmek minden esetben valósak, de

nem tudatosak, nem tudják megfogalmazni a valódi okokat, inkább csak megélik az érzést, esetleg megneveznek valamit okként. Vizsgálati személyeink pontátlaga 2,68-dal több, mint a normál felső határa. Megfogalmazhatjuk azonban úgy is, hogy a pontátlag a normál pontok felső határ eredményének kétszerese, az alsó határ eredményének közel négyszerese. Szocializációs hiányosságaik, sorozatos kudarcaik és eddigi életútjuk alapján valószínűsíthető, hogy ez a sértődöttség, a környező világ utálat a személyiségük markáns jellemzője is.

A *gyanakvás* egy projekció. Feltételezés, hogy mások lenéznek, megsértik, kárt akarnak neki okozni. A vizsgálatban részt vett fiúk pontátlaga 5,72, azaz 2,32-dal magasabb, mint egy normál csoporté. Ha folytatjuk a korábbi gondolatsort, akkor odajutunk, hogy a folyamatos és fokozott gyanakvás feszültséget okoz, ingerlékennyé tesz, ill. a gyanakvással méretegetett környezet jelzéseit a gyanakvás érzése miatt az egyén elutasítja, a javaslatokban hátsó szándékot feltételez, ezért szembehelyezkedik.

A *verbális agresszió* szavakban kifejeződő ellenállást, negatív érzelmeket jelent. Ehhez az egyén a beszéd stílus eszközeit és tartalmát (hangerőt, káromkodást, fenyegetést, vitatkozást) használja fel. Ebben az alskálában a vizsgáltak átlageredménye 0,55 ponttal tér el egy normál csoport felső átlagától. Ez az eltérés önmagában nem sok, de talán érthető is, hiszen vizsgálati csoportunk családi és „tágabb” környezeti szocializációja miatt a vita, a megemelt hangerő, a durva szavak inkább természetes, mint a normál populációban. Ebből következik az is, hogy az egyébként érzelmeket, feszültséget is kifejező, esetleg levezető hatású verbális agresszió esetükben a normál kommunikációnak része. Ezért a hangulatváltozások megmutatásához, a gőz „kiengedéséhez” már nem biztos, hogy fokozható a verbális agresszió tovább, így „eszközt” kell váltaniuk (a korábban felsoroltak valamelyikére).

A *bűnösség* azt az érzetet, gondolatokat fejezi ki, amelyek arról szólnak, hogy „valamit rosszul csinállok/csináltam”, „szenvedek a bűntudattól”, „rossz vagyok”. Az először meglepetést okozó 0,71 pontos eltérés háttérben valószínű a „Pygmalion-hatás”, azaz az „önmagát beteljesítő jóslat” (is) áll(hat). A vizsgált fiatalok már olyan régen élnek a sikertelenségben, előítéletek között, állandó frusztrációban, hogy az „sajátjukká” vált, vagyis nem okoz számukra akkora bűntudatot, ami helyzetükben elvárható lenne.

Az alskálából kapott eredmények értékelésénél figyelembe kell venni az intézet jellegéből adódó (előzetes letartóztatás) speciális jelenségeket is.

A zárt intézetekben hatnak bizonyos, csak ilyen helyen megfigyelhető károsító tényezők:

- A szabadságtól való megfosztottság, az izoláció fokozottan vált ki agressziót.
- A zártság a heteroszexuális kapcsolatoktól is megfosztja őket, ami miatt úgy érzik, hogy a férfiaságukat is „elvették”. A szexualitást pótolandó helyettesítő tevékenységeket keresnek férfiaságuk kifejezésére: agresszív tetteket.
- Hirtelen beszűkül a mozgásterük, minél kisebb lesz az életterük, annál hevesebbek lesznek az agresszív megnyilvánulásaik.
- Átmenet nélkül szűnik meg a zárt intézetbe kerüléssel az egyén autonómiája, mindent utasításra történik az életükben ettől kezdve mindenféle önálló választási lehetőséget nélkülözve.
- Megváltozik a környezetüknek a szociális struktúrája, ami szöges ellentétben áll addigi ismereteikkel. Ebben a helyzetben meg kell vívniuk a harcot a pozícióért, később meg kell védeniük az újonnan érkezőtől a helyüket. De idetartozik az „újak kipróbálása”, a „bemutatkozás” is. Az intézet személyzete felé irányuló agressziót is a társaikon vezetik le. Ha a status quo-jukat biztosnak érzik, csökken az agresszió mértéke.
- Más értelmet kap az idő egy intézetben, részben, mert az idejüket más osztja be és ellenőrzi, részben, mert az itt eltöltött idő hossza kiszámíthatatlan.

Intelligenciavizsgálat

A vizsgálat során az RAVEN-intelligencia tesztet használtuk, mert ez kultúrafüggetlen intelligencia tesztnek tekinthető. Olyan gondolkodási műveleteket igényel és mér, amelyek szükségesek az önálló ismeretszerzéshez, pl. a problémamegoldó gondolkodást, az elvonatkoztatást, a differenciálást, az analízist-szintézist, stb.

A szakirodalom a teszteredmények IQ pontokra való átszámítását nem javasolja, mivel a legtöbb vizsgált csoport eredményei nem mutatnak normális eloszlást. A javaslatot elfogadtuk és csak a nyers, teljesített pontokkal dolgoztunk.

A megadott, 14–18 éves korosztályt bemutató, összehasonlító célzatú adatok adták a támpontot az eredményeink értékelésében (6. tábla).

6. tábla: Raven-teszt

Övezetek	Gyakoriság (%)
Igen magas (59–60 nyers pont)	0
Magas (50–58 nyers pont)	8
Átlagos (30–49 nyers pont)	60
Átlagosnál alacsonyabb (20–29 nyers pont)	24
Igen alacsony (10–19 nyers pont)	8
Értelmi fogyatékos (0–9 nyers pont)	0
Csoportátlag: 34,5 nyers pont (átlagos övezet)	

A vizsgálati csoportunk 60 százalékának a teljesítménye az átlagos övezetbe tartozik, ami rögtön meg is cáfolja annak a jelenségnek a jogosságát, hogy a deviáns fiatalok törvényszerűen gyenge képességűek. Több, korábbi vizsgálat is bizonyította, hogy az iskolában túlkoros, bukácsló gyerekek nagy része nem a képességei miatt sikertelen, hanem családi, környezeti szocializációja miatt. Szocializációs hátrányaik már az iskolába lépés pillanatában (sőt korábban) megakadályozzák őket, hogy képességeiknek megfelelően teljesítsenek és fejlődjenek. Egyre nagyobb lesz az ismereteik, készségeik elmaradása, és végül már képtelenné is válnak az új ismereteik beépítésébe.

A csoport 24 százaléka az átlagnál alacsonyabban teljesített, míg 8–8 százaléuk magasan, ill. igen alacsonyan. Nem találtunk közöttük olyat, aki szélsőséges eredményt ért volna el.

Pedagógusként azt gondoljuk, hogy ez az a vizsgálat, amelyik egyértelműen rámutat az iskola és az iskolával kapcsolatban álló intézmények felelősségére.

A vizsgálat megkezdése előtt két nagy feladatot tűztünk ki magunk elé. Egyrészt adatokat kívántunk gyűjteni, tapasztalatokat szerezni a SzCsM debreceni speciális intézetében élő fiatalok megismeréséhez. Másrészt a tapasztalatokra, eredményekre építve fejlesztő programok kidolgozását terveztük, amelyek a célja a bűnelkövető fiatalok reszocializációjának elősegítése, aminek része az iskolázottsági-műveltségbeli hátrányok csökkentése.

Jelen tanulmányunk az empirikus vizsgálat főbb tapasztalatait foglalja össze. A gazdag vizsgálati anyag további részletes elemzés lehetőségét hordozza magában, amelynek eredményeképpen kidolgozható az e populáció sajátos jellegzetességeit is figyelembe vevő fejlesztési program.

Pető Ildikó & Szabóné Szilágyi Zsuzsa